

УДК 159.98:32

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-18>

ПСИХОАНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

Христина Турецька

*Український католицький університет,
вул. Іларіона Свенціцького, 17, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: khrystja@ucu.edu.ua*

Мета. Статтю присвячено теоретичному аналізу та емпіричній перевірці психоаналітичної моделі політичної активності Отто Кернберга.

Методи. Для дослідження політичних настанов було використано шкалу авторитаризму правого спрямування Б. Альтмейера та анкету «Політична орієнтація». Характеристики політичного лідерства діагностувалися опитувальником «Ідеальний політичний лідер». Для діагностики уявлень про історичну травму використано модифікований Traumatic Experience Checklist (ТЕС). Для діагностики глибинно-психологічних характеристик та уявлень про індивідуальну травму застосовано Traumatic Experience Checklist (ТЕС) та Я-структурний тест Аммона.

Результати. Здійснено емпіричне дослідження, в якому виявлено зв'язки між політичною орієнтацією та глибинно-психологічними характеристиками українців, їх уявленнями про історичну й особистісну травму. Виявлено негативні кореляції лівих політичних настанов із більшістю уявлень про історичні травми, проте наявні кореляції з переживання втрати в дитинстві чи в дорослому віці значущих осіб. Ліві політичні настанови корелюють з уявленням про ідеального політичного лідера за типом «простой людини з народу». Право-авторитарні політичні настанови корелюють з образом ідеального лідера «західний політик» (негативна кореляція) та з деструктивною і дефіцитарною агресією. Право-авторитарна політична орієнтація корелює зі спогадами про цілу низку травматичних подій: Голодомор, Другу світову війну, політичні репресії та примусові депортації, а також із фізичною агресією щодо респондентів у дитячому віці.

Висновки. Емпірично підтверджено феномен «ідентифікації з агресором» та вибір лідера за типом параноїдної регресивної групи у разі право-авторитарної політичної орієнтації; а також феномен «історичної амнезії» та вибір лідера за типом нарцистичної регресивної групи у разі лівої політичної орієнтації.

Ключові слова: психологія груп, групова динаміка, нарцистична регресивна група, параноїдна регресивна група, політичне лідерство, історична травма.

Вступ. У сучасній психоаналітичній теорії активно розвиваються підходи не лише до окремої особистості, а й до групових, соціальних та політичних феноменів. При цьому, якщо розуміння соціальної проблематики у класичному психоаналізі З. Фрейда, гуманістичному психоаналізі Е. Фрома та Его-психології Е. Еріксона достатньою мірою інтегроване українською психологічною наукою, то сучасні психоаналітичні теорії досить неповно представлені у вітчизняній психологічній науці загалом та політичній психології зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із провідних сучасних дослідників масової та політичної активності з позиції психоаналізу є Отто Кернберг. У статті «Санкціоноване соціальне насилля» від розробив психоаналітичну модель політичної активності великих груп. Запропонована ним модель складається з чотирьох основних чинників, які визначають політичну активність великих соціальних груп.

Здійснюючи аналіз групових процесів, він указує на те, що ті ж базові захисні механізми, які використовуються людьми з важкими особистісними розладами, зазвичай активуються й під час певного стану групи. Спираючись на попередні дослідження психоаналітиків В. Біона, А. Райса, П. Таркета і Д. Анзе поведінки у неструктурованих малих і великих групах, О. Кернберг обґрунтовує психоаналітичне розуміння функціонування групи.

Слідом за В. Біоном (W. Bion, 1961) О. Кернберг характеризує так звану «робочу групу». Коли невеликі групи від семи до п'ятнадцяти членів формуються для виконання певного завдання, сама функціональна організація виконання завдань підтримує реалістичне мислення групи, формує бажання взаємної приналежності, координацію діяльності та сприяє появі лідера, орієнтованого на завдання. Група діє на основі цих факторів у раціональному режимі, адаптованому до реальності. Проте коли така «робоча група» стає неефективною через відсутність реалістичного завдання, надмірні вимоги до його виконання або через загрозу її безпеці, на думку В. Біона, виникають три типи «примітивного» реагування групи. Біон назвав їх «група в базовій позиції залежності», «група в базовій позиції боротьби або втечі» та «утворення пар». О. Кернберг називає дві перші групові позиції нарцистично-регресивною та параноїдно-регресивною.

Нарцистична регресивна група («група в базовій позиції залежності», *dependent basic assumption group* за В. Біоном) стимулює появу нарцистичного та самовпевненого лідера, який розквітає від захоплення оточуючих та бере на себе роль «усіх обдаровуючого» батьківського авторитету, від якого залежать безпека та існування інших. У процесі регресу члени групи стають пасивними та залежними від цього лідера і вважають, що у них є право вимагати, щоб лідер про них піклувався. Вони починають почувати себе незахищеними та заплутаними, нездатними прийняти активну позицію щодо поставленого їм завдання.

Параноїдна регресивна група («група в базовій позиції боротьби або втечі», *fight-flight basic assumption group* за В. Біоном). Вона стає настороженою та постійно очікує небезпеки, поводяться так, начебто існує певна небезпека, щодо якої їй доведеться встановити агресивну оборону. Група вибирає лідера із сильним параноїдним потенціалом, надчутливого, підозрілого, агресивного та домінантного, готового вказати на небезпеки, яким треба буде протистояти йому та його послідовникам. Як правило, наслідком функціонування групи у цій позиції є виявлення зовнішнього ворога, проти якого ціла група може об'єднатися навколо лідера. Боротьба тоді розвивається між цією параноїдною групою та зовнішнім світом.

Якщо лідери групи не відповідають очікуванням нарцистичної або параноїдальної регресивної групи, група знайде альтернативних лідерів, які відповідають її очікуванням та виберуть найбільш нарцистичного або параноїдного члена групи для задоволення своїх емоційних потреб.

У базовій позиції «утворення пар» (*pairing basic assumption group*) за Біоном група фокусується на відносинах певної пари, і це дає групі відчуття сенсу та мету. Цей тип групи створює месіанську надію щодо майбутнього групи, що сприяє її згуртованості. Месіанська надія на краще майбутнє відгороджує її від почуття безпомічності, надмірної залежності від ідеалізованого лідера та можливості розчарування (*frustrability*) залежної групи, захищає параноїдальну групу від її потенційного знищення через взаємну агресію всіх учасників.

О. Кернберг посилається на дослідження П. Таркета (P. Turquet, 1975) і А. Райса (A. Rice, 1969), які показали, що процеси у великих групах повторюють описані Біоном регресивні феномени малих груп. Велика неструктурована група за відсутності

раціонального завдання, яке б її об'єднувало або коли її спіткала невдача, схильна до генерування сильної тривоги та швидко регресує до всеохоплюючого почуття хаосу і небезпеки (наприклад, паніка у натовпі).

Відповідно, О. Кернберг виділяє два шляхи організації великої регресивної групи для зменшення атмосфери паніки, що співвідносяться з нарцистичною чи параноїдною позицією неструктурованої малої групи. Велика нарцистична група інтуїтивно вибирає лідера із сильними нарцистичними рисами, самовпевненого, котрий знаходиться у центрі уваги, використовує банальності та кліше, які мають заспокійливий ефект. Група приймає запропоновану лідером мудрість із часткою іронії. Велика нарцистична група у цих умовах має тенденцію набувати ознак «бенкетуючого натовпу» (термін запропонував Канетті), що проявляється у спільному приємному сподіванні безпеки. Зміст групової взаємодії зараз набуває рис вираженого конвенціоналізму та поверхневого когнітивного опрацювання.

Якщо ж група регресує до параноїдного стану, вона вибирає лідером особу з параноїдними особливостями, який згуртовує групу проти ворогів. Він перетворює дезорганізовану велику групу на своїх підлеглих. Група об'єднується, ідеалізуючи параноїдного лідера, який допомагає їм проявити всю свою агресію проти іншої групи і перетворює внутрішню групову агресію на лояльність, яка дає змогу групі ідентифікуватися з лідером. Таким чином, група набуває структури, котра має більше шансів стати масовим політичним рухом, ґрунтуючись на параноїдній ідеології та стабільній організації.

Чи стане група нарцистичною чи параноїчною, залежатиме від низки чинників: складу групи, характеру соціокультурного середовища, в якому діє велика група, її економічного, соціального чи політичного благополуччя.

Ще одним складником моделі політичної активності за О. Кернбергом є особистісні характеристики соціального та політичного лідерства.

З. Фройд (S. Freud, 1921) у роботі «Психологія мас та аналіз Я» описав універсальний характер едіпальних прагнень, що виражаються пошуках і страхі перед сильною, захищаючою і водночас домінуючою та загрозовою батьківською фігурою, що сприяє регресу в масовій психології.

О. Кернберг (O. Kernberg, 1998) у своїй більш ранній роботі, присвяченій лідерству у групах та організаціях, виділяє оптимальні характеристики лідера: 1) високий інтелект, що дає змогу лідеру застосовувати стратегічне мислення; 2) достатня емоційна зрілість і людська глибина; 3) тверда й глибока моральна цілісність, яка захищає лідера від неминучих спокус, тісно пов'язаних із владою та руйнівним оточенням; 4) достатньо сильна нарцистична тенденція, яка зможе підтримувати самооцінку перед неминучою критикою та нападами; 5) достатні параноїдні риси – на захисті від наївності.

При цьому він описує фундаментальний парадокс лідерства, який полягає у тому, що нарцистичні та параноїдні особливості лідерства, що у певній помірній пропорції є його невід'ємними аспектами, проте за патологічної та перебільшеної інтенсивності ці риси сприятимуть нарцистичній і параноїдній масовій регресії

У найінтенсивнішій «концентрації» нарцистичні та параноїдні риси втілюються у синдром злоякісного нарцисизму – важкий розлад особистості, часті прояви якого зустрічаються у диктаторів і тоталітарних лідерів, що призводить до режиму терору, а оточення лідера, в якому об'єднуються цілковито підлегли «ідолопоклонники» з абсолютно корумпованими та безжалісними антисоціальними персонажами, паразитично користуються своєю владою.

Наступною складником моделі політичної активності за О. Кернбергом є «регресивна ідеологія». Для опису групової ідеології О. Кернберг, спираючись на роботи

А. Гріна (A. Green, 1969) та Т. Адорно (T. Adorno, 1950), використовує поняття «мораль латентного періоду», котра характеризується тим, що Супер-его зберігає багато рис примітивного психічного функціонування: тенденцію різко диференціювати, що добре і що погано, нетерпимість до амбівалентності й двозначності, розділення світу на ідеалізовані та нікчемні чи небезпечні об'єкти. Характеристикою моралі параноїдної регресивної групи є те, що світ поділяється на хороших та ідеальних носіїв ідеології й поганих, небезпечних, загрожуючих ідеології ворогів, які повинні бути знищені, щоб не дати їм знищити «істинних adeptів».

Окрім того, складниками моделі політичної активності за О. Кернбергом є історична травма та соціальна криза. Історична травма на відміну від стихійних лих, як правило, має довготривалий вплив на тих, хто її пережив: переміщення, розділення сімей, утрата соціального статусу тощо. При чому Кернберг, опираючись на дослідження В. Волкана (V. Volkan, 1999), вважає, що жертва травми ідентифікується з усією травматичною ситуацією – як із жертвою, так і з кривдником, із потенційною можливістю актуалізації ролі як жертви, так і кривдника. Часто відігрування (acting-out) травм зі зміною ролі набувають форми ідентифікації великої групи з винуватцем травми (переслідувачем, кривдником), тоді як жертва травми проєктується на аут-групу, яка тепер вважається гідною кривдження, переслідування. У цьому разі відігрування (acting-out) з метою подолання травми стає ретравматизацією.

На додачу до історичної травми вагомим чинником регресії великих груп є соціальна криза. Йдеться про дезорганізацію традиційної стабільної соціальної системи, швидку економічну і культурну трансформацію, руйнування традиційних моральних норм тощо. Наслідки соціальної кризи – безробіття, дезорганізація сім'ї і беззаконня – можуть сприяти виникненню регресивних групових процесів та розвитку параноїдної ідеології та підгруп з антисоціальною поведінкою. Згідно з позицією В. Волкана (V. Volkan, 1988), соціальна травма може зливатися з особистою травмою окремої особистості. Тоді насильницьке відновлення соціальної несправедливості стає насильницьким відшкодуванням нарцистичної травми, а жорстока поведінка однієї соціальної підгрупи щодо іншої може стати бажаним каналом для вираження індивідуальної психопатології.

Постановка завдання. Завданням цього дослідження є емпірична валідація психоаналітичної моделі політичної активності О. Кернберга та встановлення глибино-психологічних чинників політичної активності українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для емпіричної перевірки моделі політичної активності О. Кернберга було відібрано підібрано діагностичний інструментарій. Дослідження тривало з вересня 2018 по грудень 2019 р. (емпіричний матеріал зібраний магістрантами кафедри психології і психотерапії УКУ Ю. Кириї, Н.Бурхан, О. Кушик).

Таблиця 1

Методичний інструментарій дослідження

Фактори моделі О. Кернберга	Методика
Політичні настанови	– Шкала авторитаризму правого спрямування Б. Альтмейєра – Анкета «Політична орієнтація», розроблена на основі «Тесту правих та лівих настанов»
Характеристики політичного лідерства	– Ідеальний політичний лідер (опитувальник на основі досліджень В.А. Касамара, А.А. Сорокіна)
Історична травма та соціальна криза	– Модифікований Traumatic Experience Checklist (TEC)
Індивідуальна чутливість	– Traumatic Experience Checklist (TEC) – Я-структурний тест Аммона

Повідомлення про дослідження були розміщені в мережі Інтернет на приватних дошках оголошень серед спільнот та груп Західного, Східного та Центрального регіонів України, а також на дошках оголошень спеціальних форумів за інтересами та оголошення у спільнотах соціальної мережі «Фейсбук». У дослідженні взяло участь 190 осіб, із них 59 – чоловіки та 131 – жінки. Середній вік досліджуваних – 25,2 роки. За місцем проживання мешканці Західних регіонів України становили 56,8% групи досліджуваних, Центральної України – 33,2%, Південної та Східної України – 5,6%, 3,4% – іноземні респонденти.

Для встановлення зв'язку між складниками моделі застосована Проста лінійна кореляція (Пірсона), що визначає ступінь, з яким значення двох змінних пропорційне один одному. Аналізувалися зв'язки з рівнем значимості $p < 0,05$.

Наявність у респондентів спогадів про події Голодомору (торкнувся далеких родичів) корелює з політичною орієнтацією «правий авторитаризм» ($r = 0,15$) та негативно корелює з характеристикою ідеального лідера «західний політик» ($r = -0,15$); при цьому наявність спогадів про події Другої світової війни, які торкнулися предків, також корелюють із політичною орієнтацією «правий авторитаризм» ($r = 0,19$). Спогади про політичні репресії (торкнулися далеких родичів) пов'язані з ознаками авторитарної політичної орієнтації, такими як підтримка цензури ($r = 0,16$) та обмеження свободи слова ($r = 0,18$). Схожі зв'язки встановлено також зі спогадами про примусові депортації (торкнулися предків) та підтримкою обмеження свободи слова ($r = 0,17$) й покарання «бунтарів і баламутів» ($r = 0,18$).

Отримані кореляційні зв'язки свідчать на користь концепції В. Волкана, відповідно до якої жертва травми ідентифікується з усією травматичною ситуацією, як із жертвою так і з кривдником, із потенційною можливістю актуалізації ролі як жертви, так і кривдника. У цьому разі емпіричні дані можна тлумачити як підтвердження феномену «ідентифікації з агресором» у травмованій групі як спосіб «подолання травми».

Щодо лівих політичних орієнтацій, то було встановлено, що їх прояви обернено корелюють із низкою перелічених в опитуванні історичних травм: політичними репресіями (торкнулися предків, $r = -0,18$) і Голокостом (торкнувся предків, $r = -0,17$). Виявлено також негативну кореляцію між лівою орієнтацією та причетністю до подій Революції гідності ($r = -0,16$). Отримані результати були інтерпретовані як феномен, який можна окреслити «історичною амнезією» за аналогом із травматичною амнезією, за якої втрачаються спогади про травматичну подію через неможливість психіки адекватно опрацювати її.

Установлено також індивідуальну схильність респондентів до правого авторитаризму, яка пов'язана з низкою травм. Так, правий авторитаризм позитивно корелює зі спогадами про фізичне насилля від близьких у дитячому віці ($r = 0,15$), про емоційне насилля від близьких родичів ($r = 0,16$), про фізичне насилля від зовнішнього оточення ($r = 0,15$), про проблеми у батьків респондента із залежностями або ж інші психічні розлади ($r = 0,24$). Глибинно-психологічними особливостями, пов'язаними з правим авторитаризмом, є агресія деструктивна як навмисна руйнівна активність щодо себе самого, інших людей, об'єктів ($r = 0,179$) та агресія дефіцитарна як потреба у лідері чи владі, який візьме на себе позицію сили ($r = 0,198$).

Отримані результати підтверджують ідею В. Волкана про те, що соціальна травма може зливатися з особистою травмою окремої особистості. Тоді «ідентифікація з агресором» слугуватиме підґрунтям право-авторитарної політичної та способом відшкодування дитячої травми.

Із лівими політичними поглядами пов'язані спогади про втрату близьких родичів у дитячому віці ($r = 0,20$) та втрату близьких родичів у дорослому віці ($r = 0,31$). Такі респонденти прагнуть, щоб держава встановлювала ціни ($r = 0,19$) та регулювала майнову нерівність ($r = 0,15$). Ліві погляди пов'язані з пошуком лідера за типом простої «людини

з народу» ($r = 0,23$). Імовірно, тут йдеться про проекцію на державні інституції ролі «всіх обдаровуючого» батьківського авторитету, від якого залежать безпека та існування інших, та пошук безпечного неконкурентного лідера та середовища, тобто своєрідну компенсацію травми, спричиненої втратою значимої фігури.

Участь у подіях Революції гідності корелює з демократичними та ліберальними політичними поглядами респондентів, а саме з підтримкою свободи слова ($r = 0,16$) та потребою у меншому піклуванні держави і менших обмеженнях з її боку ($r = 0,16$) та негативно корелює з уявленнями про політичного лідера як захисника простого народу ($r = -0,18$).

Схожа тенденція до демократичних політичних настанов пов'язана із заявою респондентів про участь в АТО (особисто або близьких родичів): вони схильні підтримувати «свободу слова» ($r = 0,15$); негативно ставляться до право-авторитарних тверджень «у наш складний час потрібно встановлювати суворі закони, особливо до тих, хто намагається повставати проти влади» ($r = -0,15$); політичним лідером прагнуть бачити економіста-реформатора ($r = 0,16$).

Висновки з проведеного дослідження. Психоаналітична модель політичної активності за О. Кернбергом включає такі глибинно-психологічні чинники політичної активності: групова динаміка та психологія мас, історична травма та соціальна криза, особистісні характеристики соціального та політичного лідера, регресивна ідеологія та індивідуальна чутливість.

Можна виділити два шляхи організації великої регресивної групи: велика нарцистична група («бенкетуючий натовп»), що вибирає лідера із сильними нарцистичними рисами, котрий використовує банальності та кліше, які мають заспокійливий ефект, та активує поверхнєве когнітивне опрацювання.

Емпірично варіант *нарцистичної групової* регресії проявився через установлений зв'язок між лівими поглядами, бажанням респондентів, щоб держава встановлювала ціни та регулювала майнову нерівність, пошуком лідера за типом простої «людини з народу». Таким респондентам притаманний феномен «історичної амнезії» – негативні кореляції з більшістю уявлень про історичні травми, проте наявна індивідуальна чутливість – утрата в дитинстві чи в дорослому віці значущих осіб

Велика параноїдна група згуртовується «проти ворогів», ідеалізуючи параноїдного лідера, котрий допомагає їм проявити всю свою агресію проти іншої групи і перетворює внутрішню групу агресію на лояльність, яка дає змогу групі ідентифікуватися з лідером.

Емпірично варіант *параноїдної групової регресії* проявився через зв'язки право-авторитарної політичної орієнтації з образом ідеального лідера «західний політик» (негативна кореляція) Індивідуальна готовність ґрунтується на глибинно-психологічних особливостях, пов'язаних із правим авторитаризмом: агресія деструктивна як навмисна руйнівна активність щодо себе самого, інших людей, об'єктів та агресія дефіцитарна як потреба у лідері чи владі, який візьме на себе позицію сили.

На відміну від історичної амнезії за лівих політичних поглядів право-авторитарна політична орієнтація корелює зі спогадами про цілу низку травматичних подій: Голодомор, Другу світову війну, політичні репресії та примусові депортації. Отримані кореляційні зв'язки свідчать на користь концепції В. Волкана, відповідно до якої жертва травми ідентифікується з усією травматичною ситуацією – як із жертвою так і з кривдником, з потенційною можливістю актуалізації ролі як жертви, так і кривдника.

Варіант *робочої групи*, якій притаманне реалістичне мислення, що формує бажання взаємної приналежності, координацію діяльності та сприяє появі лідера, орієнтованого на завдання, емпірично найбільшою мірою продемонстрували респонденти, що брали участь в подіях Революції гідності та АТО (особисто або близькі родичі). Ці респонденти підтримують свободу слова та мінімальне втручання держави, негативно ставляться до право-авторитарних тверджень та політичним лідером прагнуть бачити економіста-реформатора.

Список використаної літератури

1. Adorno T. The authoritarian personality. New York : Harper Brothers, 1950.
2. Bion W. Experiences in groups. New York : Basic Books, 1961.
3. Jacobson E. The self and the object world. New York : Int. Univ. Press, 1964.
4. Kernberg O. Ideology, conflict, and leadership in groups and organizations. New Haven and London : Yale Univ. Press, 1998.
5. Kernberg O. Sanctioned social violence: A psychoanalytic view : Part I. *The International Journal of Psychoanalysis*. 2003. № 84. P. 683–698.
6. Rice A. Individual, group, and intergroup processes. *Human Relations*. 1969. № 22. P. 565–584.
7. Turquet P. Threats to identity in the large group. *In The large group: Dynamics and therapy*. London : Constable, 1975. P. 87–144.
8. Volkan V. Das Versagender Diplomatie. Giessen, 1999. Kernberg O. Aggression, trauma, hatred in the treatment of borderline patients. In *Psychiatric clinics of North America, Volume on Borderline Personality Disorder*. 1994. P. 701–714.
9. Volkan V. The need to have enemies and allies: From clinical practice to international relationships. Northvale, NJ : Jason, 1988.

PSYCHOANALYTICAL MODEL OF POLITICAL ACTIVITY**Khrystyna Turetska***Ukrainian Catholic University,**17, Hilarion Svetsitskyj Str., Lviv, Ukraine, 79000**e-mail: khrystja@ucu.edu.ua*

Purpose. The article is devoted to theoretical analysis and empirical verification of Otto Kernberg's psychoanalytic model of political activity.

Methods. The Altemeyer's Right-Wing Authoritarianism scale and the Political Orientation Questionnaire were used in order to identify political attitudes. The characteristics of political leadership were diagnosed by the questionnaire «Ideal Political Leader». The modified Traumatic Experience Checklist (TEC) was used to diagnose historical trauma concepts. The Traumatic Experience Checklist (TEC) and the Ego-structural test of Ammon were used to diagnose psychological characteristics and individual trauma perceptions.

Results: The aim of empirical research was to identify correlations between political orientations and psychological characteristics of Ukrainians, their perceptions of historical and personal trauma. Left political attitudes had negative correlations with most items about historical trauma. There were significant correlations between left political attitudes and experience of losing a significant person in childhood or adulthood. Left political attitudes correlate with the ideal political leader as «common man of the people». Right-wing authoritarianism attitudes correlated with the image of the ideal political leader as «western politician» (negative correlation) and with destructive and deficient aggression. Right-authoritarian political orientation correlates with memories of a range of traumatic events - Holodomor, World War II, political repression and forced deportations, as well as physical aggression towards respondents in their childhood.

Conclusions. The phenomenon of «identification with the aggressor» and the choosing a leader, that is specific to paranoid regressive group in case of right-authoritarian political orientation have been empirically confirmed; as well as the phenomenon of «historical amnesia» and choosing a leader, that is specific to the narcissistic regression group in case of left-wing political orientation.

Key words: group psychology, group dynamics, narcissistic-regressive group, paranoid regressive group, political leadership, historical trauma.